
POGLEDI NA METAFORO

V prispevku so opisani pogledi na metaforo, kot jih prinašajo substitucijska, primerjalna, interakcijska in kognitivna teorija metafore. Avtorica opozarja, da je kognitivna teorija povzročila radikalne spremembe v tradicionalnem pojmovanju metafore, vendar je nekatere nastavke kognitivnega pristopa zaslediti že mnogo prej, zlasti v interakcijski teoriji metafore. Kognitivna teorija ne more dokončno zavrniti tradicionalnega pojmovanja metafore, saj kot teorija konceptualne metafore nima odgovorov na številna vprašanja o jezikovni metafori in njeni vlogi v različnih besedilnih vrstah.

Uvod

Metafora se je iz prvotnega območja retorike in poetike preselila v najrazličnejše vede, postala je predmet lingvistike, literarne vede, psihologije, psihoanalize, filozofije jezika, semiotike, kognitivne znanosti, računalništva idr. V posameznih disciplinah so se oblikovale številne teorije o metafori, ki se medsebojno ne dopolnjujejo, ampak si marsikdaj celo nasprotujejo in uporabljajo zelo različno terminologijo. Posamezna disciplina obravnava metaforo s svojega zornega kota in pogosto le izbrane tipe metafor, zato ne more odgovoriti na vrsto vprašanj, ki se ob metafori porajajo, naj gre za nastajanje, razumevanje, prevajanje metafore, za njeno mesto v znakovnem, jezikovnem in pojmovnem sistemu, za ugotavljanje njenih funkcij v posameznih jezikovnih zvrsteh ali razločevanje metafore od sorodnih figur, kot so metonimija, alegorija, primera idr. V okviru teorij na splošno razlikujemo substitucijsko, primerjalno, interakcijsko in kognitivno teorijo metafore (Noth 2004: 64).

Substitucijska in primerjalna teorija metafore

Več kot dvatisočletna zgodovina teorije metafore sega k Aristotelu, ki je o metafori pisal v *Poetiki* in *Retoriki*. V 21. poglavju njegove *Poetike* beremo, da je metafora »prenos pomena na neko drugo besedo, in sicer ali od splošnega na neko vrsto ali od neke vrste na splošno ali od ene vrste na drugo vrsto ali po analogiji« (1982: 96). Po analogiji, piše Aristotel, nastajajo najuspešnejše metafore. Tvorbo metafor je

Aristotel razglasil za veliki dar, ki ga imajo pesniki, saj je zatrdil, da metafora ne zapisuje obstoječe podobnosti, marveč ustvarja enkratno videnje podobnosti med različnima predmetoma. Iz Aristotelovega pojmovanja metafore, to je prevzemanja nepravlega imena namesto pravega, izhaja, da je metafora jezikovni odklon oziroma jezikovna posebnost in da jo je torej mogoče ustrezno zamenjati z dobesednim izrazom, zato se imenuje substitucijska teorija metafore. Po Aristotelu ima metafora dve vlogi; uporablja se za zapolnjevanje leksikalne praznine (katahreza), predvsem pa kot pesniški okras, kar pomeni, da je njeno primarno mesto v pesniškem in umetelnem jeziku, medtem ko je vsakdanji jezik brez metafor, kar je v močnem nasprotju z dognanji kognitivne lingvistike, ki pravi, da je prav vsakdanji jezik močno prepređen z metaforo (Lakoff in Johnson 2004: 11). Aristotelova določitev metafore temelji na besedni semantiki, na prepričanju, da ima vsaka stvar svoje ime, da sta beseda in pomen dve strani istega kovanca ali da je ime pripeto na pomen kot denimo nalepka na steklenico. Danes vemo, da pomena ni mogoče določiti zunaj konteksta in zato tudi metafore ne. Substitucijski model metafore se v teoriji še zmeraj ohranja, ima svoje zagovornike in nasprotnike.

Med tradicionalne teorije prištevamo tudi primerjalno teorijo metafore, svoje korenine ima prav tako v antiki, pri Aristotelu, Ciceronu in Kvintilijanu. Podobno kot Aristotel je tudi Ciceron zatrdil, da je metafora velik okras govora. Njegov učenec Kvintilijan je o metafori pisal v osmi knjigi svojega obsežnega dela *Institutionis oratoriae* in bil prav tako prepričan, da metafora zapolnjuje leksikalno praznino ali pa je v funkciji stilnega okrasa. Metaforo je imel za najlepši trop in dar narave, obenem pa je posvaril, da pogosta raba metafor lahko povzroči nejasnost govora, da je potrebno paziti na ustreznost metafor, da morajo delovati naravno in ne smejo biti vulgarne (1985: 265–266). Kvintilijan je metaforo izpeljal iz primere in jo imenoval skrajšana primera. Razlikoval je štiri vrste metafor, po njegovem prihaja v metafori do pomenskega prenosa z živega na živo, z neživega na živo, z živega na živo in z neživega na neživo (1985: 264). Primerjalna teorija je tako posebna oblika substitucijske teorije, saj razlaga metaforo kot izraz, ki ga je mogoče nadomestiti z dobesednim izrazom.¹

Interakcijska teorija

Interakcijska teorija metafore izhaja iz kritike primerjalnega modela metafore, zatrjuje namreč, da metafora ne nastane iz primere in da je ni mogoče nadomestiti z dobesednim izrazom (Kurz 1988: 8). Ta teorija ne govori o metafori kot o obliki jezikovnega odklona, temveč o interakcijskem procesu, ki se dogaja v metafori. Zavrača temeljne pojme substitucijske teorije, kot so podobnost, analogija, prenos, in poudari odprtost, nekonvencionalnost, neprevedljivost metaforičnega pomena in vlogo metafore v besedilu. Metafora lahko prebudi občutja, omogoča spoznanja, predstave, opravlja vlogo ponazoritve, odtujitve, igre, mitizacije, deluje provokativno, enigmatično itd. (Korte 2002: 263).

¹ V podskupino substitucijske teorije metafore uvršča primerjalno teorijo metafore npr. G. Kurz (1988: 8).

Med najvidnejše predstavnike interakcijske teorije spadajo I. A. Richards, Max Black, Paul Ricoer, Ante Stamač idr. Razvila se je v prvi polovici 20. stoletja, za njenega začetnika pa je razglašen I. A. Richards, ki je v svoji razpravi *Metaphor* (1936) uvedel novo razumevanje metafore in prelomil z retoričnim pojmovanjem metafore, saj metafore ne pojmuje več kot jezikovni odklon ali okras, temveč kot ubeseditev dveh idej, ki delujeta istočasno. O metafori lahko po Richardsu govorimo tedaj, ko »imamo dve misli o različnih stvareh, ki delujeta hkrati in se naslanjata na eno besedo ali izraz, smisel pa je rezultat njunega medsebojnega učinkovanja« (1986: 24). Za člena metafore je predlagal izraza *tenor* in *vehicle*. Metafora je postavljena v predikacijo in obravnavana v kontekstu; tako je postala nekakšna mala zgodba za izražanje misli, čustev in domišljije.

Richardsove ideje o metafori je razvijal Max Blacke in uvedel pojem interakcijske teorije. Metafora je opredelil kot besedno ali stavčno zvezo, v kateri mora biti vsaj ena beseda uporabljena metaforično (žarišče), hkrati pa vsaj ena dobesedno (okvir). Metafora je sestavljena iz žarišča in okvira ter zahteva bralčevo aktivnost, saj je razumljena kot odnos, v katerem stopa žarišče v okvir metaforične izjave. Black je predmeta metafore sprva imenoval glavni in stranski predmet (1986: 69), v poznejši razpravi o metafori (1986: 145–179) je predlagal, da ju je potrebno opazovati kot sistema, ki v kontekstu dane metafore stopata v interakcijo. Analiza metafore po interakcijski teoriji poteka, piše Black, po korakih. Metafora ima glavni in stranski predmet, ki si ju je najbolje predstavljati kot sistema. Metafora deluje tako, da v glavni predmet vgradimo sistem »združenih implikacij«, značilnih za stranski predmet. Te implikacije so običajno sestavljene iz »občih mest« stranskega predmeta, lahko pa vsebujejo tudi deviantne implikacije, ki jih o stranskem predmetu vzpostavi bralec. Sistem implikacij je Black enačil s sistemom implikacij, ki jih pozna povprečen človek neke jezikovne skupnosti. Metafora tako izbira, izpušča, organizira in preslika sistem lastnosti s pomožnega predmeta na glavnega, pušča pa tudi spremembe v stranskem predmetu. Interakcijska teorija metafore je usmerjena na bralca, ta oblikuje sistem splošnih mest, ki jih preslika na glavni predmet, in deluje kot nekakšen filter, ki organizira poglede o glavnem predmetu. Metafora ponuja nov pogled na glavni predmet, stranski predmet je šablona, skozi katero ugledamo glavni predmet v novi luči. Interakcijski model metafore je Max Black razložil ob konkretnem primeru metafore *ČLOVEK JE VOLK*. Glavni predmet (človek) in stranski predmet (volk) delujeta kot sistema. Bralec si mora ustvariti sistem implikacij o volku. Black je prepričan, da za metaforo ni odločilno, ali so splošne lastnosti stranskega predmeta resnične, temveč predvsem to, da prinašajo ustrezne in svobodne evokacije. Metafora *ČLOVEK JE VOLK* priklicuje volčje implikacije, kot so divji, krvoleden, zvit, živalski idr. Če je človek volk, potem denimo uničuje druga živa bitja, je divji, lačen, v neprestanem boju itd. Vsaka taka implicitna trditev se mora preurediti, tako da ustreza glavnemu predmetu; volčji sistem implikacij vodi bralca, da izgradi ustrezen sistem implikacij o glavnem predmetu. Implikacije o človeku so po Blacku določene z implikacijami, ki se vežejo na dobesedno rabo besede volk. Metafora volka tako poudarja ene in izloča druge lastnosti ter organizira naš pogled na človeka (Black 1986: 21–54). Metafora po Blacku povzroči spremembe tudi v stranskem predmetu, v metafori *ČLOVEK JE VOLK* naj bi postal volk bolj človeški kot sicer.

Interakcijska teorija zahteva bralčevo aktivno udeležbo, poudari predikacijsko analizo metafore in nezamenljivost metafore z dobesednim izrazom. Ima pa tudi šibke točke. Black denimo za razlago interakcijskega modela izbere povsem konvencionalno metaforo ČLOVEK JE VOLK in ne ponudi odgovorov, kako razložiti metafore, ki imajo več kot eno glavno in stransko temo, kako ravnati z zapletenimi poetičnimi metaforami, pri katerih je včasih težko določiti žarišče in okvir itd. Najbolj nedodelan je sistem splošnih mest oziroma implikacij, saj Black ni določil kriterija, katere lastnosti stranskega predmeta, ki jih prenesemo dobesedno na glavni predmet, so pri interpretaciji metafore odločilne. Tudi Georg Schöffel v svoji knjigi *Denken in Metaphern* (1987: 143) vidi največjo pomanjkljivost Blackove interakcijske teorije prav v preohlapni določitvi sistema splošnih mest; ta namreč ne more biti določen s splošnim vedenjem povprečnega človeka, kot je prepričan Black, saj je različen že na sinhroni ravni, nujno pa se spreminja tud skozi čas. Isti avtor opozori tudi na znano dejstvo, da teoretiki razpravljajo o metafori pravzaprav z metaforo samo.² Po Blacku deluje metafora kot filter. V metafori ČLOVEK JE VOLK je torej človek ugledan skozi filter volčjih implikacij, pri čemer metafora poudari ene in izloči druge volčje implikacije. Metafora filtra pravi, da je glavni predmet viden skozi stranski predmet, interakcija pa je hkratno delovanje dveh implikacijskih sistemov. Glavni predmet namreč napoti bralca, da izbere sistem implikacij stranskega predmeta, nato izgradi vzporeden sistem implikacij, ki ustrezajo glavnemu predmetu, povzroči pa tudi spremembe v stranskem predmetu. Metafora zahteva hkratno zaznavo obeh predmetov, s čimer se nevarno bliža primerjalni teoriji. Čeprav je Black poudaril, da hkratne zaznave predmetov ne smemo omejiti na iskanje podobnosti, ostaja odprto vprašanje, na podlagi česa naj bralec izbere ustrezne implikacije stranskega predmeta. Po Schöfflu je največja težava interakcijske teorije, kako naj določimo, katere volčje implikacije se prenesejo na človeka in katere izločijo. Metafora namreč ne preslika vseh volčjih implikacij na človeka, na podlagi filtra pa je težko prilagoditi implikacije glavnemu predmetu, saj je skozi filter mogoče prav vse opazovati in sam po sebi ne ustvari predpostavk o izbiri, zato mora človek metaforo že prej razumeti, da lahko izbere ustrezne implikacije stranskega predmeta (Schöffel 1987: 148). George Schöffel je zato prepričan, da je interakcijska teorija prinesla velik prispevek k interpretaciji metafore, da pa vendar temelji na prenosu in podobnosti (1987: 147).

O zametkih interakcijske teorije

Zametki interakcijske teorije so precej starejši od Blackovih razprav in segajo k W. Stählinu (1914) in K. Bühlerju (1934). Stählin je leta 1914 v razpravi *Zur Psychologie und Statistik der Metapher* pisal o psiholoških procesih nastajanja in recepcije metafore. Poudaril je, da ustvari metafora zavesten položaj dvojnega pomena in da je metafora v posebni napetosti s celoto izjave (Nieraad 1977: 113). Pri metafori se zavedamo dobesednega pomena in transformacije v metaforični pomen, ki nastane v kontekstu, bralec pa je prisiljen razlagati metaforo kot delček znotraj celote. Karl

² Max Black si je pri razlagi interakcijske teorije metafore pomagal z metaforama teleskopa in filtra, obe sta pred njim uporabila že W. Stählin (1914) in K. Bühler (1934).

Bühler (1934) je prepričan, da nastane metafora z mešanjem in prekrivanjem dveh pomenskih področij, kar je ponazoril z modelom dvojnega filtra. To si lahko predstavljamo tako, da položimo pravokotno drugo na drugo kartonski ploskvi z zarezi in ju postavimo v projektor. Na zaslonu se pokaže dvojna mreža ali dvojni filter, medtem ko se del zarez prve ploskve prekrije z drugo ploskvijo. Metafora je torej semantični proces, v katerem pride do mešanja oziroma prekrivanja dveh predmetnih področij, tako da so enaki elementi poudarjeni, različni pa izločeni in potisnjeni v ozadje; poudarjanje in izločanje lastnosti poteka na ravni enciklopedičnih lastnosti predmetov. Kot primer navaja Bühler metaforo *Salonlöwe*, v kateri se prekrivata pomenski področji človeka in leva; s to metaforo je v nemškem jeziku poimenovan človek, ki je v središču pozornosti, zbuja občudovanje, njegovo obnašanje je uglajeno itd., metafora izbira omenjene lastnosti stranskega predmeta, pri tem pa mora biti pomenka krvoleden nujno izločena (Nünning 2004: 179).

Metafora in metaforično polje pri Haraldju Weinrichu in Gerhardu Kurzu

Med predstavnike interakcijske teorije metafore sodita tudi Harald Weinrich in Gerhard Kurz. Weinrichovo pojmovanje metafore lahko uvrstimo v interakcijsko teorijo, naj gre za določitev metafore v kontekstu, za metaforo kot dvočlensko figuro ali za metaforično polje (Čeh 2001: 32). Harald Weinrich je metaforo sprva določil kot besedo v protislovnem kontekstu, v katerem nastane napetost med dobesednim pomenom besede in pomenom, ki ga dobi v protislovnem kontekstu.³ Sprva jo je definirjal v območju stavka in jo razumel kot delček besedila, semantično teorijo metafore je pozneje opazno dopolnjeval z izsledki besediloslovja in pragmatike. Pisal je o morfemskih metaforah, metaforičnosti lastnih imen, o tekstni in kontekstni metaforiki ter o metaforični interpretaciji besedila, ki jo narekujejo okoliščine (Weinrich 1976: 337). Poudariti velja, da je Weinrich metaforo vselej razumel kot delček besedila.⁴ Predikativno in kontekstno pojmovanje metafore je značilno tudi za Gerharda Kurza, ki je v 80. letih prejšnjega stoletja ostro zavrnil primerjalno teorijo metafore, češ da metafora ne nastane na podlagi podobnosti med predmetoma, temveč je v njej pomembnejša navidezna identifikacija. V metaforični predikaciji ostane po njegovem semantično neujemanje ves čas prisotno, zato je metafora disonantna predikacija, v kateri se med predmetoma vzpostavi identifikacija, vendar je ta obenem tudi zanikana.⁵

Harald Weinrich je leta 1958 v razpravi *Münze und Wort. Untersuchungen an einem Bildfeld* uvedel pojem metaforičnega polja (*Bildfeld*). Avtor je bil prepričan, da je ob diahronem potrebno tudi sinhrono preučevanje metafore in da obstaja poleg

³ H. Weinrich razume metaforo kot proces, v katerem pride do presenečenja oziroma napetosti med prvotnim pomenom besede in nepričakovanim pomenom, ki ga izsili kontekst. — »Es entsteht ein Überraschungseffekt und eine Spannung zwischen der ursprünglichen Wortbedeutung und der nun vom Kontext erzwungenen unerwarteten Meinung.« (Weinrich 1967: 5.)

⁴ »Eine Metapher ist folglich nie ein einfaches Wort, immer ein – wenn auch kleines – Stück Text.« (Weinrich 1976: 319.)

⁵ »Mit der Metapher wird die Geltung einer Identität behauptet, zugleich aber auch deren Nichtgeltung.« (Kurz 1986: 556.)

individualnih metafor nadindividualni svet podob, ki pripadajo neki družbi in kulturi (1976: 277). Konvencionalne metafore se po Weinrichu združujejo v večje skupine in izgradijo metaforično polje, ki ga je oblikoval po analogiji s pomenskim poljem besede in določil s povezavo dveh pojmovnih območij metafore, z območjem podobodajalca (*Bildspender*) in podobosprijemalca (*Bildempfänger*). Po Weinrichu je za tematizacijo posameznih področij na razpolago relativno majhna izbira metaforičnih polj. Navedel je nekaj primerov metaforičnih polj, denimo pojmovanje jezika z vidika financ, povezava duševnega s pokrajinskim (npr. tok misli, drevo spoznanja). Če pišemo o jeziku, lahko izberemo metaforična polja, kot so BESEDA JE DENAR, JEZIK JE DREVO, BESEDA JE GRADBENI KAMEN, TEKST JE TKIVO, GOVOR JE REKA itd. Na podlagi primerjalnih študij posameznih jezikov je Weinrich ugotovil, da ima zahodna kultura enotna metaforična polja, ki so sestavni del jezikovnega bogastva te kulture ter nezamenljive duhovne in materialne oblike jezika. V omenjeni razpravi je opozoril tudi na to, da je tvorba novih metafor zelo težka, saj so posamezne metafore trdno zasidrane v metaforičnem polju, zato pesniki z avtorskimi metaforami največkrat zgolj zapolnjujejo prazna mesta, ki potencialno obstajajo v določenem metaforičnem polju, za avtorjevo resnično metaforično ustvarjalnost pa je razglasil le iznajdbo novega metaforičnega polja, kar pa se po njegovem zgodi silno redko (Weinrich 1976: 288).

Kljub temu da je Weinrich razlagal metaforo v okviru jezika, je pisal tudi o vplivu metaforičnih polj na človekovo mišljenje in delovanje, saj jim je določil vrednost miselnih modelov. Prav tukaj se Weinrichova teorija metaforičnega polja najmočneje stika s kognitivno teorijo metafore. Predhodništvo ameriške kognitivne teorije metafore je zlahka opaziti v vrsti Weinrichovih pogledov na metaforo, naj gre za metaforično polje, metaforo kot preslikavo dveh območij, zanimanje za konvencionalno metaforo in nadindividualni sestav metafor. Avtor je opozoril tudi na nevarnost imanentne logike metaforičnega polja in na posledice pri dobeseđenem razumevanju metaforičnih modelov. Dobeseđno opazovanje jezika v območju financ bi denimo pomenilo, da je jezikovni ideal vezan na bogastvo domačih besed, izposojene besede pa bi pomenile krajo itd.

Na Weinrichovo teorijo metaforičnih polj se je naslonil Gerhard Kurz in metaforično polje poimenoval po izhodiščnem predmetu. Po njegovih ugotovitvah so za metaforo v vsakdanjem jeziku produktivna območja vojske, organskega sveta, športa in tehnike, tudi politična metafora jemlje izhodišča iz območij organskega sveta, tehnike in družinskih odnosov. V metaforičnih poljih vidi Kurz razlagalne perspektive, za državo v krizi uporabimo denimo metaforo ladje (*ladja se potaplja, vsi smo na isti ladji* itd.), življenje na njej zahteva avtoriteto, red, enotnost, strogo hierarhično razporeditev vlog; ta metafora uteleša torej določen model države (1988: 25). Bistvo metafore po Gerhardu Kurzu ni v tem, da neko temo spoznamo skozi prenosnik, temveč da jo skozi prenosnik vidimo, zaznamo, doživimo in si jo predstavljamo. Pri metafori tudi ne gre zmeraj za vizualne podobe, saj metafora marsikdaj učinkuje le z afektivno močjo. Metafora omogoča videnje teme skozi perspektivo prenosnika, uteleša čustva, vtise, misli in želi, da vse to predvsem doživimo (Kurz 1988: 24). O metaforah v znanosti piše Kurz, da delujejo kot spoznavni modeli, ustvarjajo novo resničnost, spreminjajo naš pojmovni sistem. Metafore tako odpirajo perspektivo, omogočajo videnje stvari in izzovejo afekte.

Pri vseh opisanih avtorjih interakcijske teorije so vidni razpoznavni nastavki kognitivne teorije metafore, naj gre za preslikavo, spoznavno funkcijo metafore, metaforično polje, metaforični sistem, zanimanje za konvencionalno metaforo v vsakdanjem jeziku in še bi lahko naštevali. S tega vidika kognitivna teorija ni tako nova in sodobna, na kar opozarjajo tudi številni evropski raziskovalci metafore (Burkhardt 1987, Baldauf 1997, Coenen 2002).

Kognitivna teorija

Ameriški jezikoslovec Georg Lakoff s soavtorji v okviru kognitivnega jezikoslovja⁶ izgraja od 80. let 20. stoletja kognitivno teorijo metafore.⁷ Ta teorija poskuša popolnoma zavreči iz antike podedovano prepričanje, da je metafora jezikovna figura, sredstvo pesniškega in retoričnega jezika. Lakoff in Johnson izhajata iz prepričanja, da metafora kar najmočneje prežema naše vsakdanje življenje in je predvsem pojav človekovega mišljenja in delovanja, zato je njeno primarno mesto v kognitivnem sistemu in ne v jeziku. Avtorja ugotavljata, da je človekov konceptualni sistem v veliki meri metaforično strukturiran in da je metafora kot jezikovna figura sekundarni pojav, ker da jo omogoča šele metaforični koncept ali konceptualna metafora (Lakoff in Johnson 2004: 14). Lakoff in Johnson (1980) sta v okviru kognitivne teorije izdelala splošno teorijo metafore in določila obsežen sistem konceptualnih metafor, ločila sta strukturalne, orientacijske in ontološke metafore.⁸ Raziskovala sta metaforo vsakdanjega jezika in obdelala temeljne metaforične sisteme, ki se kažejo v idiomatiki in so značilni za evropski kulturni krog (npr. TEORIJA JE ZGRADBA, IDEJA JE PREDMET, ČAS JE DENAR). Metafora, ki je vse od Aristotela naprej imela status najodličnejše figure pesniškega jezika in umetelnega govora sploh, se je ob koncu drugega tisočletja znašla v prozaičnosti vsakdanjega jezika. Kognitivna semantika je namreč konvencionalno metaforo, ki je bila dotlej potisnjena na rob zanimanja, umestila v središče jezikoslovnega raziskovanja. Temeljno spoznanje kognitivne teorije metafore je, da je metafora osrednja oblika pojmovne konceptualizacije in da se kot metaforični izraz pojavlja v vseh jezikovnih zvrsteh,

⁶ Kognitivna semantika se je razvila v 70. letih prejšnjega stoletja in je osredinjena na raziskovanje mentalnih struktur in procesov, ki so odločilni za jezikovno sposobnost človeka. V središču zanimanja kognitivne semantike je raziskovanje vsakdanjega jezika, ugotavljanje povezav med človekovimi kognitivnimi sposobnostmi, miselnimi strukturami in jezikovnimi pojavi.

⁷ Georg Lakoff in Mark Johnson sta se s knjigo *Metaphors We Live By* (1980) zapisala med utemeljitelja kognitivne teorije metafore. Prevod ene od Lakoffovih razprav (The contemporary theory of metaphor, 1995) najdemo v Kantetovem zborniku *Kaj je metafora?* (1998). Kognitivno raziskovanje metafore je v slovenskem prostoru zaznavno v zadnjih dveh desetletjih, in sicer v okviru filozofije jezika, literarne vede in lingvistike. Prim. Kržišnik 2004: 61.

⁸ V strukturalni metafori prihaja do čezpodročne preslikave enega predmetnega področja prek drugega (npr. ŽIVLJENJE JE POTOVANJE, ČAS JE DENAR, RAZPRAVA JE VOJNA, LJUBEZEN JE HRANA). — Orientacijske metafore so močno utemeljene v fizičnem in kulturnem izkustvu ter temeljijo na izkušnji s prostorsko orientacijo. V orientacijski metafori se celoten sestav pojma organizira v odnosu do drugega (SREČA JE ZGORAJ, ZDRAVJE JE ZGORAJ, BOLEZEN JE SPODAJ, ŽIVLJENJE JE ZGORAJ, SMRT JE SPODAJ, VEČ JE ZGORAJ, MANJ JE SPODAJ, RACIONALNO JE ZGORAJ, EMOCIONALNO JE SPODAJ). — Ontološke metafore nastanejo na podlagi izkušnje s predmeti, zlasti z lastnim telesom. V ontološki metafori gledamo na dogodke, aktivnosti, emocije, ideje idr. kot na stvari in entitete (ČLOVEK JE VSEBNIK, ŽIVLJENJE JE KNJIGA). (Lakoff in Johnson 2004: 15–43.)

od narečja do zbornega jezika ali od umetnosti do znanosti.⁹ Primarno mesto metafore po tej teoriji ni v jeziku, temveč v pojmovnem sistemu in je definirana kot splošna preslikava¹⁰ prek pojmovnih področij (Lakoff 1998: 271). Avtorja ugotavljata, da metafora ni omejena na poetično in retorično rabo, temveč je z njo prepređen jezik v celoti, v njem se konvencionalne metafore združujejo v sisteme, ki temeljijo na sliki, zato te metafore zrcalijo delovanje človekovega kognitivnega sistema. Osnovna teza kognitivne teorije je, da uporabljamo za konceptualizacijo kompleksne resničnosti metaforične procese, tako da nedoločne, abstraktne in težko določljive predmetne vsebine strukturiramo s konkretnimi fizičnimi in kulturno pogojenimi izkušnjami.

Konceptualne metafore predstavljajo trden sistem jezikovnih konvencij in so določene s fizično in kulturno izkušnjo, tvorba metaforičnih konceptov je tako odvisna od človekovih konkretnih in kulturnih izkušenj, od njegove interakcije z okoljem. Metafore so posledica mentalnih projekcij neke znane izhodiščne sheme na manj znano ciljno shemo, utemeljene so z vsakdanjim izkustvom, to je z gledanjem, poslušanjem, opazovanjem prostora, orientacijo v njem, s predmeti, z živimi organizmi, lastnim telesom idr. Izhodišča so praviloma iz območij konkretnega izkustva, medtem ko ciljno območje predstavljajo bolj zapletene in abstraktne stvari. Mnoga semantična področja, na primer mentalna stanja in psihične procese (čustva, občutke, razum, življenje, smrt idr.), je mogoče, so prepričani kognitivisti, zgolj metaforično predstaviti. Abstraktno je predstavljeno tako, kot da fizično obstaja, duševno kot da ima telo, notranje kot da ima zunanjo obliko, nevidno kot da je vidno itd. V takih primerih so metafore nenadomestljiv način izražanja pojmovnih vsebin (Radman 1996: 169). O čustvih denimo govorimo le na način metafore, čustvena izkušnja je strukturirana kot telesna, lahko jo konceptualiziramo kot čustvo je tekočina v vsebniku (*čustvo ga je preplavilo*), čustvo je živ organizem (*čustva zamrejo, so ranjena*) ali z orientacijsko metaforo (pozitivna čustvo je zgoraj, negativno čustvo je spodaj; *visoka, plemenita čustva, nizke strasti*). Konkretizacija abstraktnega (npr. čustev) je že od nekdaj ena od osrednjih funkcij metafore (Stamač 1978: 73), kognitivna teorija pa ugotavlja, da prek konceptualnih metafor dojemamo velik del pojmov, kot so čas, kvantiteta, stanje, sprememba, vzrok, sredstvo, dejanje, modalnost itd., in da metaforično strukturiranje pojmov ni poljubno, temveč pogojeno z izkušnjami in s kulturnimi konvencijami.

Kognitivna teorija metafore kot splošna teorija metafore poskuša razložiti tudi kreativno metaforo, ki se najpogosteje zapisuje v literarnih besedilih.¹¹ Lakoff in Turner

⁹ Kognitivna teorija razlikuje med metaforo, s katero poimenuje pojmovno preslikavo, in metaforični izraz za jezikovno obliko metafore (Lakoff in Johnson 2004: 14).

¹⁰ Čezpodročno preslikavo, ki se dogaja v konceptualni metafori, razumemo kot preslikavo ontoloških vedenj in izkustev izhodiščnega območja v ciljno območje. Konceptualna metafora, kot je LJUBEZEN JE POTOVANJE, nam pove, da je ljubezen konceptualizirana kot potovanje. Lakoff in Johnson poudarita, da je bistvo metafore v tem, da omogoči razumevanje enega koncepta v luči drugega (Lakoff in Johnson 2004: 13).

¹¹ V okviru slovenske literarne vede je pisala o kognitivni teoriji metafore v svoji doktorski disertaciji (1994) Irena Novak Popov. V hrvaškem jezikovnem prostoru je metaforo v romanih H. Jamesa izključno z vidika kognitivne teorije analizirala Zjena Čulić v svoji knjigi *Čovjek, metafora, spoznaja* (2003), metafore je razvrstila po izhodiščih konceptualnih metafor, potem pa opazovala njihovo širjenje in razgrajevanje, ustvarjanje metaforičnih sklopov ter interakcijo metafor s slikovnimi shemami.

v knjigi *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor* (1989) izhajata iz prepričanja, da pesniške metafore prav tako temeljijo na kognitivnem principu ali da kulturno pogojene konceptualne metafore omogočajo komunikacijo v vsakdanjem govoru in v poeziji, ker imamo pripadniki nekega kulturnega kroga enako grajen konceptualni sestav. Temeljne konceptualne metafore so namreč del spoznavnega sestava vseh pripadnikov neke kulture in v kognitivnem sistemu delujejo avtomatsko (npr. SMRT JE ODHOD), njihova konvencionalnost pa se kaže tudi na jezikovni ravni (npr. *zapustiti ta svet, ni ga več med nami*). Pesniki se v literarnih besedilih do konvencionalnih konceptualnih metafor lahko obnašajo na tri načine, prvič, uporabljajo proces širjenja, razgrajevanja, povezovanja, združevanja teh metafor v čvrste podobe, drugič, izstopijo iz običajnega načina metaforičnega razmišljanja, uporabijo konceptualne metafore na neobičajen način in ustvarijo nov način metaforičnega razmišljanja, in tretjič, kar je najslabše, konceptualne metafore avtomatsko ubesedi-jo v verze (citirano po Čulić 2003: 73).

Kognitivna teorija metafore izhaja iz prepričanja, da med vsakdanjim jezikom in jezikom literature ni bistvene razlike. Kognitivisti so torej prepričani, da kreativne metafore, ki se zapisujejo v ekonomiji, pravu, politiki itd., niso nič drugačne od tistih v literaturi, le da so tu pogostejše, zato naj bi bila literatura primarni predmet njihovega preučevanja. Kreativne metafore po Lakoffu in Johnsonu omogočajo nov način razmišljanja, ustvarjajo nove realitete, kar je posebej značilno za pesniške metafore, saj prav te najpogosteje kreirajo nove konceptualne metafore (Lakoff in Johnson 2004: 269). Turner meni, da je v literarnem delu veliko metafor mogoče pojasniti z majhnim številom konceptualnih metafor. Kognitivna lingvistika daje teoretični instrumentarij za kognitivno poetiko in je lahko uspešna pri pojasnjevanju logike integriranih pesniških metafor. Kognitivna lingvistika je gotovo pomembno prispevala k razlagi literature in literarnih metafor, vendar se velja strinjati z G. Steenom,¹² ki opozarja, da v književnem delu delujejo specifični principi, ki jih ni mogoče pojasniti s splošno teorijo, kot je kognitivna znanost. Pri razumevanju literarne metafore je potrebno izhajati iz interdisciplinarne teorije diskurza, saj kognitivna teorija kot splošna teorija premalo upošteva specifičnost literarne metafore, katere razumevanje je pogojeno s fiktivnim, polivalentnim, kontekstualnim in na formo orientiranim branjem.

V okviru kognitivne lingvistike se je razvila tudi nova teorija, to je teorija konceptualne integracije,¹³ na katero opozarja Zjena Čulić (2003: 53) ter opiše podobnosti in razlike med kognitivno teorijo in teorijo konceptualne integracije. Obe razlagata metaforo kot pojmovno figuro in ne kot jezikovni pojav. Medtem ko je kognitivna teorija usmerjena na analizo ustaljenih konceptualnih odnosov, se nova teorija osredinja na nove konceptualizacije. Obe teoriji razumeta metaforo kot preslikavo, medtem ko je kognitivna teorija utemeljena na delni preslikavi izhodišča na ciljno območje, priznava nova teorija več kot dve območji. Teorija konceptualne integracije namreč pravi, da v metafori poleg preslikave dveh območij obstajajo dinamični integracijski procesi, ki ustvarjajo nove integracijske mentalne prostore in razvijajo

¹² Prim. G. J. Steen: *Understanding Metaphor in Literature*, Logman Group Limited, 1994.

¹³ Predstavniki te teorije so Fauconnier in Turner ter Coulson in Oakley. Prim. Čulić 2003: 53.

novo strukturo. Ta teorija temelji na modelu štirih prostorov: dveh vhodnih (izhodiščno in ciljno območje metafore) in dveh središčnih, to sta obči prostor, ki predstavlja konceptualno strukturo obeh prostorov, ter integracijski prostor, v katerem se lastnosti vhodnih območij povezujejo in prihajajo v interakcijo.¹⁴ Integracijski prostor delno integrira specifično strukturo obeh vhodnih prostorov in pogosto vključuje novo strukturo, ki ne izhaja iz izhodiščnega in ciljnega predmeta. Tako se nova struktura preslika na ciljno območje, ga preoblikuje in mu daje nov pomen (Čulić 2003: 53).

Sklep

Kognitivna teorija metafore pravi, da so metafore del splošnega konceptualnega aparata neke kulture, v njih prihaja do delne preslikave osnovne strukture izvirnega konceptualnega področja na ciljno področje. Lakoff in Johnson (1980) sta izdelala sistem metaforičnih konceptov in menita, da je bistvo metafore v razumevanju in doživljanju enega izkustvenega področja s pomočjo drugega. Čeprav konceptualno metaforo dokazujeta v jeziku, ki je prepreden s konvencionalnimi metaforami na jezikovni ravni, jezikovno metaforo puščata povsem ob strani in nikjer ne izdelata lingvističnih značilnosti metafore. To je ob njunem popolnem neupoštevanju tradicionalnih dognanj o metafori ena najmočnejših kritik kognitivne teorije metafore, saj se čezpodročna preslikava enega področja na drugega lahko kaže tudi drugače in ne zgolj z metaforičnim izrazom (Coenen 2002: 219), zato bi bilo potrebno semantične značilnosti metafore natančneje določiti (Burkhardt 1987: 43). Metafora kot čezpodročna preslikava močno spominja na Weinrichovo metaforično polje, o katerem je avtor pisal že v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja, vendar ga Lakoff in Johnson nikjer ne omenjata. Prepričanje kognitivistov o vsesplošni razširjenosti metafore, na podlagi česar se je zbrisala meja med dobesednim in metaforičnim pomenom, oziroma njihovo spoznanje, da dobesednega pomena brez metaforičnosti sploh ne more biti, zastavlja vprašanje, kaj je z metaforo kot jezikovno in stilno figuro. Kako raziskovati metaforo kot stilno figuro, kot jezikovni izbor, če meje med dobesednim in metaforičnim ni mogoče več potegniti, če je domala vse metafora? Današnji raziskovalec metafore ne more mimo dosežkov kognitivne teorije metafore, čeprav se kognitivistom želja, da bi preprosto pometli z dvatisočletno tradicijo metafore, ki pravi, da je metafora jezikovna in predvsem poetična figura, najbrž ne more uresničiti. Za današnji čas predlaga znani hrvaški teoretik metafore Ante Stamać intenzivno raziskovanje Blackovega interakcijskega modela in predvideva, da bo razvoj teoretične misli o metafori potekal tudi v okviru semiotike (Stamać 2004: 60). Strinjati se je z njegovim opozorilom, da je sodobno razmišljanje o metafori,

¹⁴ V knjigi Zjene Čulić je s teorijo konceptualne integracije razložena naslednja metafora: »Če bi bil Clinton Titanik, bi ledenik potonil.« Struktura občega prostora ustreza obema vhodnima prostoroma (Titanik, Clinton), entiteta je aktivna in prehaja na drugo entiteto, ki predstavlja za prvo veliko nevarnost. Clinton kot superioren človek in ekstremen status škandala se oblikujeta v integracijski prostor, v katerem je Clinton enak Titaniku in njegov škandal ledeniku, vsebuje pa tudi predvidevanje o Clintonovem preživetju oziroma o tem, da lahko premaga škandal. Tako nastala nova struktura se preslika na ciljno področje, ga preoblikuje in mu daje nov pomen (Čulić 2003: 53).

zlasti v kognitivni teoriji, zajela inflacija besed brez jasnih semantičnih omejitev in da metafora kot nekdanja kraljica tropov in estetska figura vse bolj blede v vsesplošni nedoločljivosti, kar ne nazadnje pomeni, da je metafora lahko vse ali pa tudi nič.

Literatura

- Aristoteles, 1982: *Poetika*. Prev. Kajetan Gantar. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Baldauff, Christa, 1997: *Metapher und Kognition. Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt am Main.
- Burkhardt, Armin, 1987: Wie die wahre Welt endlich zu Metapher wurde. Zur Konstitution, Leistung und Typologie der Metapher. *Conceptus* 21. 39–67.
- Bühler, Karl, 1982: *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart.
- Coenen, Hans Georg, 2002: *Analogie und Metapher*. Berlin – New York: de Gruyter.
- Čeh, Jožica, 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo.
- Čulić, Zjena, 2003: *Čovjek, metafora, spoznaja*. Split: Književni krug.
- Fauconnier, G. in Turner, M., 1998: »Conceptual integration networks«. *Cognitive Science* 22/2. 133–187.
- Kante, Božidar, 1998: *Kaj je metafora?* Ljubljana: Krtina.
- Kržišnik, Erika, 2004: Pojmovanje metafore v kognitivnem jezikoslovju. Jesenšek, Marko (ur.): *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Kurz, Gerhard, 1978: Die schwierige Metapher. *DVjs* 52. 544–577.
- Kurz, Gerhard, 1986: *Metapher, Allegorie, Symbol*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kvintilijan, M. F., 1985: *Obrazovanje govornika*. Prev. Petar Pejčinović. Sarajevo.
- Lakoff, George in Johnson, Mark, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago.
- Lakoff, George in Johnson, Mark, 2004: *Leben in Metaphern*. Prev. Astrid Hildebrand. Heidelberg.
- Nieraad, Jürgen, 1977: *Bildgesegnet und Bildverflucht. Forschungen zur sprachlichen Metaphorik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Noth, Winfried, 2004: Metafora. *Republika* 60. 61–72.
- Novak Popov, Irena, 1994: *Lirika Edvarda Kocbeka – ustvarjalni vidiki pomenske figurativnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- Nünning, Ansgar (izd.), 2004: *Grundbegriffe der Literaturtheorie*. Stuttgart: Metzler.
- Pausch, Holger (izd.), 1976: *Kommunikative Metaphorik. Die Funktion des literar. Bildes in der dt. Literatur von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*. Bonn.
- Radman, Zdravko, 1996: Künstliche Intelligenz und natürlicher Leib. Über die Grenzen der Abstraktion am Beispiel der Metapher. Schneider, Hans Julius (izd.): *Metapher, Kognition, künstliche Intelligenz*. München: Wilhelm Fink Verlag. 165–184.

Richards, I. Armstrong, 1986: O metafori in Vladanje metaforam. Kojen, Leon (ur.): *Metafora, figure i značenje*. Beograd: Prosveta. 21–54.

Stamać, Ante, 1978: *Teorija metafore*. Zagreb: Globus.

Stamać, Ante, 2004. Sedam stavaka o metafori. *Republika* 60. 57–60.

Schöffel, Georg, 1987: *Denken in Metaphern. Zur Logik sprachlicher Bilder*. Opladen: Westdt. Verlag.

Weinrich, Harald, 1963: Semantik der kühnen Metaphorik. *DVjs* 37. 325–34.

Weinrich, Harald, 1976: Münze und Wort. Untersuchungen an einem Bildfeld. Weinrich, Harld: *Sprache in Texten*. Stuttgart. 276–290.